

Єнакаке Юліян Адамович,
аспірант кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
orcid.org/0009-0002-8633-6404
yenakake.yuliiian@chnu.edu.ua

СВІТОГЛЯДНО-ЦІННІСНИЙ І СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СВОБОДИ СОВІСТІ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено релігієзнавчому витлумаченню поняття свободи совісті як багатоаспектного об'єкта філософського дискурсу. Свобода совісті безпосередньо пов'язана зі свободою віросповідання (релігії), а отже, функціонує також як правовий інститут, постаючи континуумом конституційних норм, законодавчих гарантій, нормативних документів та юридичних механізмів, що покликані забезпечити її вільну реалізацію. Україна, ставши на шлях демократизації та європейської інтеграції, активно інтегрує власну нормативно-правову систему правових гарантій свободи совісті, релігійних переконань, свободи буття релігії, Церкви та релігійних організацій у міжнародне законодавче поле, узгоджуючи національну систему забезпечення релігійних прав і свобод громадян із загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права.

З огляду на цю парадигму, у статті головний дослідницький фокус сфокусовано на релігієзнавчо-філософську та соціально-правову об'єктивацію свободи совісті й віросповідання, що зазвичай редукується до поняття «свобода релігії», або «релігійна свобода», а витлумачується – у контексті ставлення людини до релігії, іманентного її права вірити або не вірити, виявляти свої релігійні переконання або «тримати» в собі. Звідси культивується твердження, що подібне ототожнення, а надто ж «звужений» підхід, суттєво нівелюють справжню багатоаспектність цієї проблематики й унеможливають об'єктивність його комплексного осмислення.

Провідна ідея і новизна статті полягають в спробі обґрунтувати концепт свобода віросповідання лише як один, проте доволі суттєвий елемент структури свободи совісті, оскільки ці поняття взаємопов'язані, однак – не тотожні, адже свобода совісті охоплює все різноманіття форм світоглядної орієнтації та самовизначення особистості.

Складність і неординарність релігієзнавчо-правового аналізу свободи совісті зумовлена тим, що поняття «свобода совісті» вилучено з юридичного вжитку на конституційному рівні: стаття 35 Конституції України право на свободу світогляду тлумачить лише як релігійну свободу, а терміни «свобода совісті» і «атеїстичні переконання» взагалі відсутні. Це не лише значно обмежує зміст цих понять, а й ускладнює релігієзнавчо-правове витлумачення їх функціонально-ціннісної природи та потенціалу.

З огляду на це, актуалізується проблема визначити чіткі критерії для розмежування понять «свобода думки», «свобода совісті», «свобода релігії», що загострює потребу міждисциплінарного уточнення понятійного апарату, принаймні релігієзнавчого та правового трактування свободи совісті, релігійних переконань і того, що з них випливає.

Ключові слова: аксіологічний потенціал, ідейно-ціннісна природа свободи совісті, свобода релігії, віросповідання, Церква, релігійна організація, філософсько-правовий дискурс, релігієзнавча концептуалізація.

Yenakake Yuliian,

*Postgraduate Student at the Department of Philosophy and Cultural Studies**Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych**orcid.org/0009-0002-8633-6404**yenakake.yuliian@chnu.edu.ua*

THE IDEOLOGICAL, VALUE-BASED AND SOCIO-LEGAL STATUS OF FREEDOM OF CONSCIENCE AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC DISCOURSE

The article provides a religious analysis of the specifics of the functioning of religion as a socio-legal institution and an interpretation of the main content of the concept of freedom of conscience as a multifaceted object of philosophical discourse, since freedom of conscience is directly related to freedom of religion and represents a continuum of constitutional norms, legislative guarantees, regulatory documents, and legal mechanisms designed to ensure its free implementation.

Based on the fact that Ukraine has embarked on the path of democratization and European integration, it faces difficult tasks and challenges – to integrate its own regulatory and legal system of legal guarantees of freedom of conscience, religious beliefs, freedom of religion, the Church and religious organizations into the international legislative field.

This requires clear coordination of the national system for ensuring religious rights and freedoms of citizens with generally recognized principles and norms of international law. The main research focus of the article is designed on the religious-philosophical and socio-legal objectification of freedom of conscience and religion. The main idea and novelty of the article lies in an attempt to substantiate the concept of freedom of religion as only one, but quite an essential element of the structure of freedom of conscience, since these concepts are interconnected, but not identical, because freedom of conscience encompasses the entire variety of forms of ideological orientation and self-determination of the individual.

The complexity of the religious and legal analysis of freedom of conscience is due to the fact that the concept of “freedom of conscience” has been removed from legal use at the constitutional level: Article 35 of the Constitution of Ukraine interprets the right to freedom of worldview only as religious freedom, and the terms “freedom of conscience” and “atheistic beliefs” are completely absent, which not only limits the content of these concepts, but also complicates the religious and legal interpretation of their functional and value nature and potential.

In this context, the problem of determining criteria for distinguishing the concepts of “freedom of thought”, “freedom of conscience”, “freedom of religion” is becoming more urgent, which exacerbates the need for interdisciplinary clarification of the conceptual apparatus and, in particular, the religious studies and legal interpretation of freedom of conscience, religious beliefs and everything related to them.

Key words: axiological potential, ideological and value nature of freedom of conscience, freedom of religion, religion, Church, religious organization, philosophical and legal discourse, religious studies conceptualization.

Вступ. Навіть поверхнєве знайомство з провідними тенденціями сучасного філософсько-правового дискурсу поняття свободи совісті засвідчує очевидну складність і полівимірність цього поняття. Воно охоплює філософські, правові, соціальні, політичні та історичні аспекти (Новіков, 2013, с. 13), а тому залишається важливим і постійно актуальним об'єктом наукових досліджень у філософії, релігієзнавстві, праві, політології та ін. галузях знань. Попри широкий інтерес, науково-теоретична розробленість понятійного апарату залишається незавершеною. До сьогодні немає єдиного загальноприйнятого теоретико-правового визначення свободи совісті ані серед релігієзнавців, ані серед правників. Не сформульовано також чітких критеріїв для розмежування понять «свобода

думки», «свобода совісті» та «свобода релігії». Водночас, звертаючи увагу на значний аксіологічний потенціал цих понять, ми усвідомлюємо необхідність комплексного міждисциплінарного дослідження, яке б висвітлювало їх зміст як важливих не лише ідейно-сміслових і морально-ціннісних, а й соціально-правових дефініцій, що сприятиме, з одного боку, подоланню суперечностей між законодавчими актами і їх практичною реалізацією (Федючик, 2006, с. 55; Мишак, 2012, с. 43; Климов, 2002, с. 130), а з іншого – формуванню передумов для їх захисту та недоторканості як невід'ємних атрибутів буття людини.

Іншою неспростовною підставою актуальності релігієзнавчої концептуалізації світоглядно-ціннісного статусу свободи совісті є її

онтологічне значення для людини та суспільного розвитку, багатовимірність та ціннісна поліфонія, а також розбіжності між проголошеними принципами й реаліями, впливом глобальних та внутрішніх соціально-політичних факторів і, нарешті, перманентною потребою в удосконаленні правового механізму її реалізації.

Для України ця проблема є критично важливою, зважаючи на прагнення побудувати правову, демократичну державу, курс якої – інтеграція у світову спільноту. Нового звучання вона набула в умовах повномасштабного вторгнення і війни Росії проти України та пов'язаними з ними загрозами національній безпеці та захисту конституційного ладу.

Ступінь наукової розробки. Із проголошенням незалежності та створенням Відділення релігієзнавства в структурі Інституту філософії імені Г. Сковороди НАН України відновлення діяльності філософських факультетів та релігієзнавчих кафедр у багатьох українських університетах, зокрема кафедри релігієзнавства та теології в структурі філософсько-теологічного факультету Чернівецького національного університету, українськими науковцями здійснено значний внесок у наукове осмислення свободи совісті та віросповідання, свободи буття релігії, міжконфесійного діалогу, реституції і повернення Церкви та релігійних організацій в їх природне, питомо історичне, суспільне лоно.

Серед найбільш активних, а отже й цитованих нами в статті дослідників варто назвати Михайла Бабія, Максима Васіна, Ірину Горохолінську, Віктора Єленського, Сергія Здіорука, Анатолія Колодного, Ганну Кулагіну-Стадніченко, Віту Титаренко, Людмилу Филипович, Юрія Чорноморця, Миколу Шкрібляка, Петра Яроцького та ін.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження – обґрунтувати багатоаспектність феномену свободи совісті для визначення специфіки її філософсько-релігієзнавчого та соціально-правового трактування, а також з'ясування ідейно-ціннісного потенціалу свободи совісті.

Завдання наукового дослідження:

– визначити ідейно-смысловий потенціал і дослідити функціональну природу свободи совісті в контексті її релігієзнавчої та соціально-правової концептуалізації;

– з'ясувати основні розбіжності ідейно-смыслові поліфонії понять «свобода думки», «свобода совісті», «свобода релігії»;

– увиразнити специфіку використання цих понять у процесі правового регулювання інституту свободи совісті;

– систематизувати й узагальнити палітру соціально-правових уявлень про свободу совісті та їх зв'язок із практикою імплементації законодавчих гарантій щодо свободи віросповідання та буття релігії;

– конкретизувати наявні науково-методологічні основи релігієзнавчо-правового тлумачення свободи совісті і практики її застосування для забезпечення суверенного права людини вільне формування світоглядних переконань та гармонійного розвитку суспільства.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи та принципи, які є найефективнішим інструментарієм філософської та релігієзнавчої концептуалізації феномену свободи совісті, свободи буття релігії та віросповідання. До них належать принципи позаконфесійності, світоглядного й методологічного плюралізму, релігійної терпимості, толерантності, неупередженості, гуманізму та ін. Дослідження базується на міждисциплінарному підході, що поєднує епістемологічний потенціал філософсько-правового, релігієзнавчого та соціологічного дискурсів, що забезпечує об'єктивне осмислення феномену свободи совісті як полівимірного явища в його ідейно-ціннісних, онтологічних і соціально-правових вимірах з урахуванням суперечностей між теоретичними конструктами й практичними реаліями.

Для успішної реалізації поставлених завдань дієвим виявилось застосування конкретних інструментів філософського та релігієзнавчого аналізу, спрямованих на систематизацію і концептуалізацію понятійного апарату, а саме діалектичний метод, який слугував засобом виявлення й релігієзнавчої об'єктивації внутрішніх суперечностей у поняттях «свобода думки», «свобода совісті» та «свобода релігії», а також допоміг рельєфніше увиразнити специфіку їх еволюційного розвитку в історико-філософському контексті. Метод аксіологічної еристики, сфокусований на витлумаченні ціннісної природи свободи совісті, сприяв обґрунтуванню твердження про свободу совісті як фундаментальну атрибутивну ознаку особистості. Такий підхід створив ширші можливості для об'єктивної оцінки її роль у формуванні морально-етичних орієнтирів,

соціальних відносин і функціонування демократичних інститутів.

Наполегливі спроби використання феноменологічного підходу допомогли ґрунтовно описати сутнісну структурно-функціональну природу свободи совісті як внутрішньої здатності до самопізнання та самовизначення без зовнішнього тиску, з акцентом на суб'єктивний досвід індивіда в релігійно-світоглядному просторі, а герменевтичний метод виявився важливим інструментом для філософсько-правої інтерпретації нормативних текстів (Конституції України, законів України «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій», різних міжнародних правових актів, а також наукових джерел, з метою реконструкції смислового змісту понять і виявлення прогалів у їх правовому тлумаченні.

Синтезований нами в єдину методологічну систему дослідницький інструментарій забезпечив комплексне релігієзнавчо-правове тлумачення свободи совісті, сприяючи подоланню теоретичних прогалів і формулюванню рекомендацій щодо її ефективної реалізації в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Свобода совісті – фундаментальне й невідчужене право кожної людини. Вільний світоглядний вибір (зокрема, релігійних переконань) – її екзистенційне право й головна ознака онтологічної сутності. Поняття свободи совісті покликане характеризувати внутрішню здатність особистості осмислювати, оцінювати різні моральні, світоглядні та релігійні парадигми абсолютно вільно й без жодного зовнішнього впливу та тиску, робити вибір згідно з внутрішніми переконаннями і совістю, а тому переводити ціннісно-смислові параметри в площину своїх переконань і життєвих орієнтирів. Свобода совісті – це також беззастережна можливість безперешкодної самореалізації, що базується на власному самовизначенні, а тому вона є атрибутивною ознакою особистості, первісною свободою, що лежить в основі всіх інших свобод. Зрештою, вона охоплює все різноманіття форм систем світоглядної орієнтації і пов'язана із самопізнанням та самовизначенням людини у світі цінностей, моральних уявлень та ідеалів (Новіков, 2013, с. 13–22; Бабій, 2008, с. 171–175).

Свобода совісті – не лише відсутність примусу, а й внутрішня здатність особи осмислювати, оцінювати різні моральні, світоглядні та релігійні парадигми, вільно обирати варіанти поведінки (Колиба, 2020; Сорокун, 2009; Мельничук, 2021; Мельникович, 2020).

Ціннісна характеристика свободи совісті тісно пов'язана із цінністю права загалом, адже вона дає змогу людині залишатися самою собою, проявляється в соціальному аспекті та сприяє розвитку суспільних відносин, у яких зацікавлені як громадяни, так і суспільство загалом (Колиба, 2020).

Свобода совісті є однією з основних підвалин демократичного суспільства. Вона є критерієм усіх видів свободи та стандартом оцінки політичної влади і демократії. Її всебічне утвердження та забезпечення є головним обов'язком демократичної, правової держави (Кучер, 2021).

Ця свобода ґрунтується на людській гідності, яка є наслідком вільного вибору на благо. Обмеження свободи совісті суперечать гідності людини, оскільки завдають удару по найглибшому в людині, що робить її людиною (Дмитрієв, 2024).

Свобода совісті має чимале значення в утвердженні ідеї правової держави в контексті становлення і розвитку світової культури.

Вона є атрибутивною ознакою особистості, «первісною свободою, що лежить в основі всіх інших свобод». Без її належного забезпечення вся система прав людини стає неспроможною (Саган, 2007, с. 34–39; Новіков, 2013, с. 13–22).

Рівень цивілізованості суспільства, демократії та гуманізму соціальної системи проявляється в тому, які можливості вона надає особистості для прояву своїх переконань. Свобода совісті є критерієм демократичного суспільства (Новіков, 2016, с. 183–187). У глобальному контексті свобода совісті є необхідною умовою подолання роз'єднаності людства та міжнародної інтеграції (Новіков, 2013, с. 13–21).

У науковому дискурсі, особливо у вітчизняному, переважає правова експлікація свободи совісті, яка, як правило, редукується до поняття «свобода релігії», або «релігійна свобода». Таке ототожнення нівелює багатоаспектність феномену й унеможлиблює його об'єктивне осмислення (Новіков, 2014, с. 269–274; Бабій, 2005, с. 58–64; Федючик, 2006, с. 15–19; Новіков, 2017, с. 49–59; Шкрібляк, 2024).

У правовому полі свобода совісті є континуумом конституційних положень, законів, нормативних документів та юридично оформлених механізмів, які забезпечують, гарантують та захищають її вільну реалізацію, зокрема свободи релігії в індивідуальному й спільнотному вимірах. Українське законодавство у цій сфері вважається одним із найдемократичніших та найліберальніших у Європі й відповідає міжнародним стандартам, інкорпорує їх у свою структуру, як-от Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (Бабій, 2008, с. 171–175; Дробко, 2014; Мишак, 2012, с. 43–47; Новиченко, 2011, с. 254–257).

В Україні унікальність ситуації полягає в тому, що термін «свобода совісті» вилучено з юридичного вжитку на конституційному рівні (ст. 35 Конституції України), де право на свободу світогляду тлумачиться лише як релігійна свобода, а терміни «свобода совісті» та «атеїстичні переконання» взагалі не вживаються. Це значно обмежує зміст поняття (Никитченко, 2002, с. 115–123; Федючик, 2006, с. 15–19).

Нині відсутнє єдине загальноприйняте теоретико-правове визначення свободи совісті та чітких критеріїв для розмежування понять «свобода думки», «свобода совісті», «свобода релігії». Це створює потребу в подальших наукових дослідженнях для уточнення понятійного апарату (Новіков, 2013, с. 13–22; Федючик, 2006, с. 15–19; Новіков, 17, с. 49–59).

У європейському правовому просторі інститут свободи совісті ґрунтується переважно на статті 9 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ), прецедентній практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та вторинному законодавстві Європейського Союзу. Українське законодавство, своєю чергою, спирається на статтю 35 Конституції України та Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 1991 р. (далі – Закон № 987-ХІІ), з урахуванням ратифікації ЄКПЛ у 1997 р., що сприяє інкорпорації європейських стандартів, проте зберігає певні невідповідності в термінології, суб'єктному складі та практиці імплементації, особливо в контексті геополітичних викликів, спричинених російською агресією.

У плані термінології та обсягу правового захисту європейське законодавство демонструє

ширший і більш інклюзивний характер, охоплюючи свободу думки, совісті та релігії як єдине цілісне право, що містить можливість мати, змінювати та маніфестувати переконання – релігійні чи світські – у публічному чи приватному порядку, без державного втручання в оцінку їх легітимності. Такий підхід, закріплений у коментарях до ЄКПЛ, підкреслює недискримінацію та універсальність, даючи змогу охоплювати новітні релігійні рухи та атеїстичні погляди. Натомість українська Конституція використовує конструкцію «свобода світогляду та віросповідання», акцентуючи переважно релігійне сповідання, без явної згадки «атеїстичних чи нерелігійних переконань», що призводить до релігійноцентричного тлумачення; Закон № 987-ХІІ, хоч і вводить «свободу совісті», зберігає термінологічну неузгодженість, ігноруючи «переконання» як окремий елемент, подібно до статті 34 Конституції про свободу думки та слова. Ця відмінність звужує семантичний простір українського права порівняно з європейським, де свобода вибору релігії чи переконань чітко відокремлена від їх маніфестації, а формулювання «прилюдно чи приватно» гарантує повну реалізацію в усіх сферах життя.

Щодо суб'єктів права, європейські стандарти забезпечують універсальний захист для кожного – громадян, іноземців чи апатридів, – що відповідає принципу недискримінації за статтею 14 ЄКПЛ. Українська Конституція поділяє цей універсалізм, розширюючи суб'єктний склад на всіх осіб, проте Закон № 987-ХІІ обмежує гарантії лише громадянами України, що є спадщиною його ухвалення до Конституції та суперечить логіці ЄКПЛ, створюючи потенційні прогалини в захисті для мігрантів чи біженців, особливо актуальних у воєнний період.

Обмеження свободи совісті в обох системах підпорядковані принципам пропорційності та необхідності в демократичному суспільстві, передбаченим статтею 9(2) ЄКПЛ та частиною 2 статті 35 Конституції України, для охорони безпеки, порядку, моралі чи прав інших осіб, із заборонаю державної релігії та принципом світськості.

Загалом, українське законодавство демонструє значну подібність до європейського в принципах світськості та недискримінації, інкорпорує стандарти ООН (Міжнародний пакт 1966 р.) і ЄКПЛ, та оцінюється як одне з найліберальніших

у Східній Європі. Проте відмінності в термінології, суб'єктному обмеженні та релігіоцентричності створюють потреби в реформах: консолідації норм, уточненні формулювань і посиленні судового плюралізму. Практика ЄСПЛ, зокрема щодо балансу безпеки та свободи в конфліктних ситуаціях, може слугувати моделлю для України, сприяючи еволюції її права до повної гармонізації з європейськими стандартами та посиленню захисту в умовах тривалої агресії.

Незважаючи на те що українське законодавство щодо свободи совісті вважається одним з найдемократичніших та найліберальніших у Європі й відповідає міжнародним стандартам, його реальне забезпечення можливе лише за умови врахування змін в економічній, політичній, духовній, організаційній сферах суспільства (Новиченко, 2011, с. 254–257; Климов, 2002, с. 130–136; Новіков, 2017, с. 49–59; Новіков, 2016, с. 183–187).

Є невирішені проблеми у взаємодії держави та церкви, зокрема, щодо використання релігійного чинника в політичному й державотворчому процесі, використання церкви в політичній боротьбі (Бабій, 2009, с. 18–23; Дробко, 2014; Новіков, 2016, с. 183–187; Шкрібляк, 2024).

Найвні проблеми із забезпеченням індивідуальної свободи совісті в освіті, армії та інших сферах, зокрема впровадження релігійного компонента у світську освіту, де право на свободу совісті індивідуального виміру часто підміняється правами релігійних організацій. Також є випадки порушення свободи совісті щодо невір'ян та атеїстів, де їх публічне визнання себе невір'янином чи атеїстом вважається «непристойним» (Бабій, 2005, с. 58–64; Уткін, 2004, с. 69–71; Саган, 2007, с. 34–39; Решетніков, 2008, с. 175–180). Законодавчі ініціативи щодо сфери свободи совісті часто містять значні ризики, продиктовані політичною та конфесійною заангажованістю, необізнаністю, що може призводити до упередженості, нетерпимості й порушення фундаментальних прав (Васін, 2006, с. 135–138; Васін, 2007, с. 39–42).

Глобалізація посилює взаємозв'язок між релігійними формуваннями та розширює релігійно-духовні потоки, що створює основи нових конфліктів, зокрема між традиційними та новітніми релігіями (Новіков, 2016, с. 183–187; Федючик, 2016, с. 15–19).

Концепція «русского мира» в Російській федерації призвела до зрощування інститутів

держави з Російською православною церквою, клерикалізації ідеології та порушення свободи совісті, релігійних організацій та принципів світської держави. Це є деструктивною, дискримінаційною концепцією, що сприяє зростанню ксенофобії і дезінтеграції суспільства. Цей досвід підкреслює важливість забезпечення свободи совісті в Україні в умовах геополітичного протистояння (Моїсеєнко, 2017, с. 433–445; Кулагіна-Стадніченко, 2017, с. 99–107).

Висновки. Свободу совісті досліджують в різних її аспектах і з позицій багатьох теоретико-методологічних підходів: правовому, економічному, етичному, філософському, загальносоціологічному, психологічному, релігійному та гносеологічному контекстах.

У релігієзнавчому дискурсі свобода совісті концептуально постає як фундаментальне й невідчужуване право кожної людини на вільний світоглядний вибір, що передбачає і релігійний вибір, а також забезпечення можливостей його вільної та безперешкодної реалізації за умови, що це не шкодить правам, життю та здоров'ю іншого, державній безпеці та суспільному розвитку.

Вона є юридичним виміром свободи вибору, що забезпечує її гарантію, захист та повноцінне здійснення. Аксиологічний потенціал свободи совісті – у тому, що так розкривається внутрішня здатність особистості вільно, без зовнішнього тиску, осмислювати та оцінювати різні моральні, світоглядні та релігійні парадигми, робити вибір, завізований совістю, і переводити їх ціннісно-сміслові параметри в площину власних переконань та життєвих орієнтирів. Вона охоплює широку сферу духовного, світоглядного буття людини, де вона вільно самовизначається та самоактуалізується, будучи умовою і можливістю духовного самовизначення особистості.

У цьому ключі свобода совісті постає найвищою цінністю та критерієм демократичного суспільства, що забезпечує консенсус між різними світоглядними групами. Цей феномен – не лише атрибутивна ознака особистості, що є «первісною свободою, що лежить в основі всіх інших свобод», і критично важлива база для реалізації всієї системи прав людини, оскільки без неї вся система стає неспроможною.

Свобода совісті – найвища цінність серед інших прав і свобод, а її ефективно

функціонування є критерієм демократичного суспільства. Також вона є стрижнем ідентичності людини та «правом бути людиною», а вільний світоглядний вибір – надійним підґрунтям для вільного політичного вибору, правової демократії та соціальної держави.

Потреба комплексного аналізу свободи совісті з позиції світоглядно-ціннісних,

соціально-правових, культурологічних та політологічних настанов і методологічних підходів та надалі залишається актуальною. Особливо інтерес зростає з огляду на її багатоаспектність та важливість залучення досягнень у цій царині іноземних наукових шкіл і здобутків експертного середовища західних демократій та громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

Бабій, М. (2009). Державна політика у сфері свободи совісті й свободи буття релігій в контексті перспектив формування демократичної держави і громадянського суспільства. *Релігійна свобода*. № 14. С. 18–23.

Бабій, М. (2008). Інститут свободи совісті в Україні: проблемні питання функціонування. *Релігійна свобода*. № 13. С. 171–175.

Бабій, М. (2005). Релігійно-етичні студії в світській школі у контексті свободи совісті. *Українське релігієзнавство*. № 36. С. 58–64.

Васін, М. 2006. Законодавчі ініціативи 2005 року в сфері свободи совісті та діяльність релігійних організацій. *Релігійна свобода*. № 10. С. 135–138.

Васін, М. 2007. Підходи до реформування законодавства України у сфері свободи совісті та діяльності релігійних організацій *Українське релігієзнавство*. № 44. С. 39–42.

Гавалешко, П. С. Ковбас, І. В. (2024). Інструменти захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного врядування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 4, с. 55–61.

Дмитрієв, Д. А. (2024). Адміністративно-правовий статус релігійних організацій та роль Національної поліції України в його забезпеченні : дис. ... д-ра філос. Кропивницький.

Дробко, Е. В. (2014). Удосконалення організаційного механізму взаємодії органів державної влади та церкви в сфері реалізації свободи совісті та віросповідання в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 12.

Дробко, Е. В. (2014). Формування правового механізму державного управління у сфері взаємодії Збройних Сил України та церкви (релігійних організацій) щодо реалізації свободи совісті та віросповідання. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Сер. : Право. № 2.

Климов, В. (2002). Основні тенденції сучасної трансформації правових засад вітчизняного законодавства стосовно свободи совісті та релігійних організацій як відображення нового місця релігії та церкви в українському соціумі. *Релігійна свобода*. № 6. С. 130–136.

Колиба, М. М. (2020). Свобода віросповідання: філософсько-правовий вимір : дис. ... д-ра філос. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 248 с.

Кулагіна-Стадніченко, Г. (2017). Аксиологічні виклики індивідуальної релігійності православного вірянина в умовах релігійної свободи та свободи совісті. *Релігійна свобода*. № 20. С. 99–107.

Кучер, С. А. (2021). Забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань: конституційно-правовий аспект : дис. ... д-ра філос. Київ.

Мельникович, М. С. (2020). Парадигма взаємодії релігії, права та держави на сучасному етапі українського державотворення : дис. ... д-ра філос. Приватний вищий навчальний заклад Університет Короля Данила, Івано-Франківськ.

Мельничук, О. П. (2021). Відносини держави і церкви (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя.

Мишак, І. М. (2012). Удосконалення конституційного законодавства України у сфері свободи совісті та віросповідання відповідно до міжнародно-правових норм та стандартів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. № 4. С. 43–47.

Моїсеєнко, Л. М. (2017). Проблеми реалізації свободи совісті та свободи релігії в Російській Федерації. *Історія релігій в Україні*. *Bun*. 27. С. 433–445.

Никитченко, О. (2002). Проблема визначення «свободи совісті» в сучасній Україні. *Українське релігієзнавство*. № 23. С. 115–123.

Новиченко, М. (2011). Законодавче забезпечення свободи совісті в Україні в його реалізах і проблемах. *Релігійна свобода*. № 16. С. 254–257.

Новіков, В. В. (2013). Інститут свободи совісті і віросповідання у системі прав людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, серія юридична*. *Bun*. 4. С. 13–22.

Новіков, В. В. 2014. Історичні етапи еволюції свободи совісті. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. № 12. С. 269–274.

- Новіков, В. В. (2017). Окремі аспекти проблем інституту свободи совісті. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична. *Bun.* 1. С. 49–59.
- Новіков, В. (2016). Розвиток свободи совісті в демократичному суспільстві. Підприємництво, господарство і право. № 7. С. 183–187.
- Решетніков, Ю. (2008). Законодавче забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій: стан, тенденції, проблеми. Релігійна свобода. № 13. С. 175–180.
- Саган, О. (2007). Політичні ризики зміни українського законодавства у сфері свободи совісті. Релігійна свобода. № 11. С. 34–39.
- Сорокун, В. М. (2009). Міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання : дис. ... канд. юрид. наук. Харків.
- Уткін, О. І. (2004). Питання свободи совісті в українському війську. Релігійна свобода. № 8. С. 69–71.
- Федючик, І. (2006). Правові та філософські аспекти свободи совісті. Релігійна свобода. № 10. С. 15–19.
- Shkribliak, M. (2024). Language policy of Ukraine and its representation in social doctrines of the Orthodox Churches. *SKHID*. Vol. 6. Issue 4. P. 19–23.
- Шкрібляк, М. (2024). Історіософське осмислення Церкви, Нації та Держави в контексті постсекулярної ревіталізації релігії. Рецепції світоглядно-ціннісних орієнтирів у пошуках відповідей на виклики ХХІ століття: колективна монографія / за заг. ред. Ольги Рупташ. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т імені Ю. Федьковича, С. 327–370.

References:

- Babii, M. (2009). Derzhavna polityka u sferi svobody sovisti u svobody buttia religii v konteksti perspektyv formuvannya demokratychnoi derzhavy i hromadianskoho suspilstva [State policy in the field of freedom of conscience and freedom of the existence of religions in the context of prospects for the formation of a democratic state and civil society]. *Relihiina svoboda*, (14), S. 18–23. [in Ukrainian].
- Babii, M. (2008). Instytut svobody sovisti v Ukraini: Problemni pyttannia funktsionuvannya [The institution of freedom of conscience in Ukraine: Problematic issues of functioning]. *Relihiina svoboda*, (13), S. 171–175. [in Ukrainian].
- Babii, M. (2005). Relihiino-etychni studii v svitskii shkoli u konteksti svobody sovisti [Religious and ethical studies in a secular school in the context of freedom of conscience]. *Ukrainske relihiieznavstvo*, (36), S. 58–64. [in Ukrainian].
- Vasin, M. (2006). Zakonodavchi initsiatyvy 2005 roku v sferi svobody sovisti ta diialnosti relihiinykh orhanizatsii [Legislative initiatives of 2005 in the field of freedom of conscience and the activities of religious organizations]. *Relihiina svoboda*, (10), S. 135–138. [in Ukrainian].
- Vasin, M. (2007). Pidkhody do reformuvannya zakonodavstva Ukrainy u sferi svobody sovisti ta diialnosti relihiinykh orhanizatsii [Approaches to reforming the legislation of Ukraine in the field of freedom of conscience and the activities of religious organizations]. *Ukrainske relihiieznavstvo*, (44), S. 39–42. [in Ukrainian].
- Havaleshko, P. S., & Kovbas, I. V. (2024). Instrumenty zakhystu prav, svobod ta interesiv pryvatnykh osib u sferi publichnogo vriaduvannya [Instruments for protecting the rights, freedoms, and interests of private individuals in the field of public governance.]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, (4), S. 55–61. [in Ukrainian].
- Dmytriiev, D. A. (2024). *Administrativno-pravovyi status relihiinykh orhanizatsii ta rol Natsionalnoi politsii Ukrainy v yoho zabezpechenni* [Administrative and legal status of religious organizations and the role of the National Police of Ukraine in ensuring it] [Dysertatsiia doktora filosofii]. Kropyvnytskyi. [in Ukrainian].
- Drobko, E. V. (2014a). Udoskonalennia orhanizatsiinoho mekhanizmu vzaiemodii orhaniv derzhavnoi vlady ta tserkvy v sferi realizatsii svobody sovisti ta virospovidannia v Ukraini [Improving the organizational mechanism of interaction between state authorities and the church in the field of implementing freedom of conscience and religion in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, (12) [in Ukrainian].
- Drobko, E. V. (2014b). Formuvannya pravovoho mekhanizmu derzhavnoho upravlinnia u sferi vzaiemodii Zbroinykh Syl Ukrainy ta tserkvy (relihiinykh orhanizatsii) shchodo realizatsii svobody sovisti ta virospovidannia [Formation of the legal mechanism of public administration in the sphere of interaction between the Armed Forces of Ukraine and the church (religious organizations) regarding the implementation of freedom of conscience and religion]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia: Pravo*, (2) [in Ukrainian].
- Klymov, V. (2002). Osnovni tendentsii suchasnoi transformatsii pravovykh zasad vitchyznianoho zakonodavstva stosovno svobody sovisti ta relihiinykh orhanizatsii yak vidobrazhennia novoho mistsia religii ta tserkvy v ukrainskomu sotsiumi [Main trends in the modern transformation of the legal foundations of national legislation concerning freedom of conscience and religious organizations as a reflection of the new place of religion and the church in Ukrainian society]. *Relihiina svoboda*, (6), S. 130–136. [in Ukrainian].
- Kolyba, M. M. (2020). Svoboda virospovidannia: Filosofska-pravovyi vymir [Freedom of religion: A philosophical and legal dimension] [Dysertatsiia doktora filosofii]. Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].

Kulagina-Stadnichenko, H. (2017). Aksiolohichni vyklyky indyvidualnoi relihiinosti pravoslavnoho virianyina v umovakh relihiinoi svobody ta svobody sovisti [Axiological challenges of individual religiosity of an Orthodox believer in the conditions of religious freedom and freedom of conscience]. *Relihiina svoboda*, (20), S. 99–107. [in Ukrainian].

Kucher, S. A. (2021). Zabezpechennia prava liudyny na vilne vyrazhennia pohliadiv i perekonan: Konstytutsiino-pravovyi aspekt [Ensuring the human right to free expression of views and beliefs: Constitutional and legal aspect] [Dysertatsiia doktora filosofii]. Kyiv. [in Ukrainian].

Melnykovich, M. S. (2020). Paradyhma vzaiemodii religii, prava ta derzhavy na suchasnomu etapi ukrainskoho derzhavotvorennia [The paradigm of interaction between religion, law, and the state at the present stage of Ukrainian state-building]. [Dysertatsiia doktora filosofii]. Universytet Korolia Danyla. [in Ukrainian].

Melnychuk, O. P. (2021). Vidnosyny derzhavy i tserkvy (administratyvno-pravovyi aspekt) [Relations between the state and the church (administrative and legal aspect)] [Dysertatsiia doktora yurydychnykh nauk]. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].

Myshchak, I. M. (2012). Udoshkonalennia konstytutsiinoho zakonodavstva Ukrainy u sferi svobody sovisti ta virospovidannia vidpovidno do mizhnarodno-pravovykh norm ta standartiv [Improving the constitutional legislation of Ukraine in the field of freedom of conscience and religion in accordance with international legal norms and standards.]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (4), S. 43–47. [in Ukrainian].

Moisienko, L. M. (2017). Problemy realizatsii svobody sovisti ta svobody religii v Rosiiskii Federatsii [Problems of implementing freedom of conscience and religion in the Russian Federation]. *Istoriia religii v Ukraini*, (27), S. 433–445. [in Ukrainian].

Nykytchenko, O. (2002). Problema vyznachennia “svobody sovisti” v suchasni Ukraini [The problem of defining “freedom of conscience” in modern Ukraine]. *Ukrainske relihiieznavstvo*, (23), S. 115–123. [in Ukrainian].

Novychenko, M. (2011). Zakonodavche zabezpechennia svobody sovisti v Ukraini v yoho realizatsiiakh i problemakh [Legislative support for freedom of conscience in Ukraine: Its implementation and problems]. *Relihiina svoboda*, (16), S. 254–257. [in Ukrainian].

Novikov, V. V. (2013). Instytut svobody sovisti i virospovidannia u systemi prav liudyny [The institution of freedom of conscience and religion in the system of human rights]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna*, (4), S. 13–22. [in Ukrainian].

Novikov, V. V. (2014). Istorychni etapy evoliutsii svobody sovisti [Historical stages in the evolution of freedom of conscience]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, (12), S. 269–274. [in Ukrainian].

Novikov, V. V. (2017). Okremi aspekty problem instytutu svobody sovisti [Some aspects of the problems of the institution of freedom of conscience]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna*, (1), S. 49–59. [in Ukrainian].

Novikov, V. (2016). Rozvytok svobody sovisti v demokratychnomu suspilstvi [Development of freedom of conscience in a democratic society]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, (7), S. 183–187. [in Ukrainian].

Reshetnikov, Yu. (2008). Zakonodavche zabezpechennia svobody sovisti ta diialnosti relihiinykh orhanizatsii: Stan, tendentsii, problem [Legislative support for freedom of conscience and the activities of religious organizations: State, trends, problems]. *Relihiina svoboda*, (13), S. 175–180. [in Ukrainian].

Sahan, O. (2007). Politychni ryzyky zminy ukrainskoho zakonodavstva u sferi svobody sovisti [Political risks of changing Ukrainian legislation in the field of freedom of conscience]. *Relihiina svoboda*, (11), S. 34–39. [in Ukrainian].

Sorokun, V. M. (2009). *Mizhnarodno-pravovyi zakhyst prava na svobodu sovisti ta virospovidannia [International legal protection of the right to freedom of conscience and religion]* [Dysertatsiia kandydata yurydychnykh nauk]. Kharkiv. [in Ukrainian].

Utkin, O. I. (2004). Pytannia svobody sovisti v ukrainskomu viisku [Issues of freedom of conscience in the Ukrainian army]. *Relihiina svoboda*, (8), S. 69–71. [in Ukrainian].

Fediuchyk, I. (2006). Pravovi ta filosofski aspekty svobody sovisti [Legal and philosophical aspects of freedom of conscience]. *Relihiina svoboda*, (10), S. 15–19. [in Ukrainian].

Shkribliak, M. (2024). Language policy of Ukraine and its representation in social doctrines of the Orthodox Churches [Language policy of Ukraine and its representation in social doctrines of the Orthodox Churches]. *Skhid*, 6(4), S. 19–23. [in Ukrainian].

Shkribliak, M. (2024). Istoriiosofske osmyslennia Tserkvy, Natsii ta Derzhavy v konteksti postsekuliarnoi revitalizatsii religii [Philosophical and historical comprehension of the Church, the Nation, and the State in the context of the post-secular revitalization of religion]. In O. Ruptash (Ed.), *Retseptsii svitohliadno-tsinnisnykh oriientyriv u poshukakh vidpovidei na vyklyky XXI stolittia* (pp. 327–370). Chernivtsi : Yurii Fedkovych Chernivtsi National University [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 24.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 26.12.2025